

APOR ÉVA

Mahmud rózsáskertje

AVAGY EGY CSALÁDI TAZKIRA FATH ALI SAH KORÁBÓL¹

A PERZSA 'FELVILÁGOSODÁS' KEZDETEI a 19. század elejére nyúlnak vissza. Az első qádzsár (qājār) uralkodók kora ez, amikor Perzsia elérkezett a modern kor kapujába, kezdetét veszi az európai behatolás és ezzel együtt a kapitalizálódás folyamata is beindul. Igen mozgalmas korszak, és nemcsak az orosz–perzsa háborúk miatt. Az európai szellemi áramlatok elérik az országot, Fath Ali (Fath 'Alī) sah (1797–1834) trónörököse, Abbász Mirza ('Abbās Mīrzā) perzsa ifjakat küld Európába, hogy kitanulják a nyomdászatot, majd ennek nyomán 1812-ben beindul a könyvnyomtatás.

A Mázenderánban nagy hatalomra szert tett, török qádzsár törzs már korábban is királycsináló volt, hiszen a török törzsek – köztük a qádzsárok – segítették trónra az első szafavida uralkodót, Iszmáil (Ismā'īl) sahot 1501-ben. Most jött el annak az ideje, hogy maguk a qádzsárok kerüljenek Perzsia trónjára, Aqa Mohammed (Āqā Muḥammad) kán személyében. A kán 1785-ben Teheránt tette meg az ország fővárosává, majd a zendekkel folytatott hosszú, véres belháborúk lezárásával egyesítette Perzsiát és sahhá koronáztatta magát 1796-ban. Alig egy év adatott neki koronás uralkodóként, 1797-ben meggyilkolták, s a 'mártírsah' alakja hosszú időre bevonult az irodalomba. Utóda, Fath Ali sah valóságos perzsa uralkodóként viselkedett: a kancellária nyelve perzsa volt; irodalmi kört szervezett maga köré udvari költőkből és hercegekből,² s mint költő is szorgalmazta a *visszatérést*³ az elcsökevényesedett kortárs költészettől a klasszikus irodalmi formákhoz és nyelvezethez; számos fia, a hercegek, gondos perzsa neveltetést kaptak. Ezek egyike volt Mahmud Mirza (Maḥmūd Mīrzā).

Mahmud Mirza nem tartozott a dinasztia-építő hercegek sorába, hiszen anyja, a szépséges Marjam (Maryam) nem qádzsár törzsbéli, hanem Izráel törzsből származó sirázi, mások szerint mázenderáni leányszó. A herceg gazdag munkásságot hagyott maga után a *tazkira*-irodalom⁴ terén, számos

¹ A szövegben magyaros átírást használok, de minden esetben megadom a tudományos átírást is. Irodalmi művek eredeti címe a szövegben tudományos átírásban szerepel.

² *Anjoman-i Xāqān*, vagyis 'Kháqān társasága', ahol a *Xāqān* szó a sah költői álneve, *taxallusa*.

³ *Bāzgešt* vagyis 'visszatérés', irodalmi irányzat a 19. században.

⁴ A perzsa *tazkira*-irodalomról lásd APOR 2005.

ilyen 'antológiát' – de nevezhetjük akár 'chrestomathianak' is – állított össze, főként felséges atyja, Fath Ali sah parancsára. Ebbéli 'szerkesztői' tevékenysége nyomán igen jó áttekintést kapunk kora költőiről, akiket különféle összeállításokban mutat be, rövid életrajzi adatokkal és műveikből vett szemelvényekkel, de betekintést nyerhetünk a qádzsár hercegek, hercegnők életébe, neveltetésébe, tevékenységébe is. Prózája nyelvében színes és élvezetes, ugyanakkor egyszerű, mentes a párhuzamos díszítőelemektől, a modern perzsa próza egyik előfutárának tekinthető. Tartalmát tekintve pedig sokrétű, kiváló forrásanyag a korai Qádzsár-kor kultúrtörténetéhez. Költészete ugyanakkor nem emelkedik ki kora szokványos epigonköltészetéből.

Mahmud Mirza irodalmi munkáinak ma ismert legteljesebb gyűjteménye a *Majma 'i Mahmūd* (magyarul *Mahmud gyűjteménye*) című összeállítás, mely kézirat *Perzsa F. 14.* jelzeten az MTA Könyvtár Keleti Gyűjteményében található.⁵ A gyűjtemény legjelentősebb és egyben legterjedelmesebb darabja a *Safīnat al-Mahmūd*⁶ (magyarul *Mahmud házanépe*) című antológia, mely Fath Ali sah korának költőit mutatja be, de több más munka mellett tartalmaz egy kisebb lélegzetű antológiát is, mely a *Gulšan-i Mahmūd*⁷, azaz *Mahmud rózsáskertje* címet viseli.

A *Mahmud rózsáskertje* tipikus 'családi' antológia. Díszes kezdőlapján ('*unvān*) a cím-mezőben a szöveg: *Tārīx-i xāndān-i Qājār* vagyis *A Qádzsár-család története*, mely 1236/1820–1821-ben készült.

⁵ Mahmūd Mīrzā Qājār: *Majma 'i Mahmūd*. MTA Könyvtár Keleti Gyűjtemény, *MS Per. F. 14.* Másolás ideje: 1244/1829; 411 fols., mérete 31,5 cm x 20,5 cm. Kötése eredeti festett bőr, lakkrasztású, a táblákon a qājār stílus jellegzetes színes virágai zöld levelekkel, arany mezőben, amit kettős aranyvonalú margó keret, a margó vonalai közt folyondár díszítéssel. A kettős margó közötti bíbor színű mezőben szintén színes virágok vannak. A két táblabelsőt ugyanazzal a festéstechnikával felhordott, lakkrasztású nárcisz díszíti, bíbor mezőben. A kézirat anyaga fehér fényezett papír. A lapokat kettős aranyvonalú margó keretezi. A tükör mérete 23 cm x 14 cm. A verses anyag ezen belül négy hasábra van elosztva, aranyvonal elválasztással, a prózai szöveg folyamatos. A 371. foliótól kezdve a margóközök is be vannak írva, címeikkel, kiemelésekkel. A szöveget fekete tintával, a címek, kiemelések, margóközök szövegét nagyrészt vörös tintával írták. Írástípusa: *neshta 'līq*. Mahmūd Mīrzā tizenhárom művét tartalmazza. Saját lapszámozása nincs, a folyamatosságot kusztoszok biztosítják. A kézirat 1914-ben került a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának birtokába Vámbéry Ármin hagyatékából, lásd KELETI KÉZIRATOK 1916, 660–683; APOR 1971. A fol. 2r-n Vámbéry bejegyzése olvasható: „Ezen Feth Ali sah idejéből való vegyes tartalmú, költészet, irodalmi történet és történelmi munkákból álló – kéziratot Wagner tábornok Persia szolgálatában levő hontársamtól kaptam. Budapest, Dec. 25. 1889.”.

⁶ Mahmūd Mīrzā Qājār: *Safīnat al-Mahmūd*. A mű a *Majma 'i Mahmūd* című kéziratban található, lásd az előző jegyzetet. A *Safīnat al-Mahmūd* a gyűjtemény első darabja [fols. 3v–125v.], 1240/1824–1825-ben készült, Fath 'Alī sah korának költői antológiája. Négy részre (*majlis*) oszlik: az 1. rész tárgya a sah és a királyi hercegek költészete, a 2. a nagyvezíreké, a 3. a korabeli Perzsia poétáit mutatja be geográfiai elrendezésben, míg a 4. rész Mahmūd Mīrzā önéletrája, és szemelvények műveiből. Több kézírata ismert, például RIEU 1879–1895, I. Suppl. No. 122. Kritikai kiadása: Tabriz 1346/1968-ban, Abdolrasul Xayyāmpur gondozásában.

⁷ Lásd 6. jegyzet [fols. 236v–257v.].

Az ekkor huszonkét éves szerző atyja, a sah dicsőségére állítja össze művét, kinek egynémely versét idézi, s a fiútestvérek életét tárgyalja irodalmi munkásságukkal, – már ha van ilyen.

A negyvennyolc (!) herceg születése rendjében van felsorolva, kivéve magát a szerzőt, ki a sorban a tizennegyedik, mások szerint a tizenötödik lenne, de önmagát – kellő udvariassággal – utolsónak mutatja be. Édestestvérei, vagyis az Izráel leánya, Marjam gyermekei: a tizenhatodik Humájun Mirza (Humāyūn Mīrzā), aki két évvel fiatalabb szerzőnkénél [fol. 247v.], a tizenkilencedik Ahmad Ali Mirza (Aḥmad ‘Alī Mīrzā), ő négy évvel ifjabb [fol. 248v.], és a legkisebb, Dzsahānsah Mirza (Jahānšāh Mīrzā) [fol. 251r.], aki harmincharmadik a sorban, mindössze tizenkét éves ekkor.

Nézzük meg közelebbről, mi mindent tudhatunk meg az édestestvérekről és magáról a szerzőről, Mahmud Mirzáról ebből a ’családi’ antológiából.

(16) *Humájun Mirza* [fol. 247v.]: Mahmud Mirza édestestvére, két évvel ifjabb nála, 1216/1801–1802-ben született. Kettőtől tizenöt éves koráig a nagyvezír, Mirza Muhammad Safi (Mīrzā Muḥammad Šāfi‘) nevelte; kiváló nevelést kapott; két gyermeke van; néhány versét idézi.

(19) *Ahmad Ali Mirza* [fol. 248v.]: Mahmud Mirza édestestvére, 1218/1803–1804-ben született; Fársz tartomány kormányzójánál (*farmānfarmā*), Huszajn Ali Mirzánál (Ḥusayn ‘Alī Mīrzā) tartózkodott hosszan Sirázban, s mindig a kormányzó mellett volt egészen 1236/1820–1821-ig [ez a *Mahmud rózsáskertje* keletkezésének éve], amikor is a trónushoz szőlítették és legfelsőbb parancsra Nihávand kormányzója lett, s „öndicséretbe merült”.

(33) *Dzsahānsah Mirza* [fol. 251v.]: ő a legkisebb édestestvér, 1224/1809–1810-ben látta meg a napvilágot; sokat tanult bátyjától, a szerzőtől, kinek szíve tele van szeretettel iránta.

Mahmud Mirza önéletírása a hercegek felsorolása után következik [fols. 254v–255v.]: „1214/[1799–1800]-ban születtem, három éves koromtól a nagyvezír, Mirza Muhammad Safi viselte gondomat, elkerültem a királyi udvarból, és a maga házába vitt”. Tizenkét évig nevelkedett itt; mikor öccse, Humájun Mirza is ide került, a nagyvezír már mindkettőjük szolgálatára állt; „élelmünk havonta háromszor érkezett a sivatag felől, s a színpompás selymek is bőségesen. Azontúl, hétszáz kötet könyv, melyek nagy része az első tanító, Mír Umád és Mír Ali és Rasíd (Mīr Umād, Mīr ‘Alī és Rašīd) és a szépírás más mestereinek másolata volt, csodálatos kéziratok, melyeknek mindegyike kiváló munka, ezeket, okulásunkra, tanulmányainkra, rendelkezésünkre bocsátotta. Míg nem az 1234/[1818–1819] évben Szultánije mezején sátrat vertek a hősök, s harcra keltek, ő, a tudományok Platonja, ki teljes negyven éven át velük lovagolt, ki a vadászatot szívében ápolta, s füle az uralkodó parancsát, szeme intését leste, ő, ki mint kellett, a császárvárosból, Teheránból Szultánije felé vette útját, Qazvín városába érve szemét lezárta ... s a paradicsomba költözött. ... Qazvín városából a nagyságos Abu Abdullah al-Huszajn (Abū ‘Abdullāh al-Ḥussayn)⁸ küszöbéhez vitték, szent legyen nyughelye! ... Belevetettem magam az externális tudományok tanulmányozásába: tanultam valamelyest a nesztáliq (*nesta’līq*) írást, tanultam asztronó-

⁸ Ali fia, Mohammed unokája, aki Kerbelában van eltemetve.

miát, asztrolábot, prozódíát, a verselés tudományát, mintegy ezer párversből (*bayt*) könyvet állítottam össze *Mubkī al-uyūn* (*Könnyek árja*) címmel ... Foglalkoztam orvostudománnyal, remélhetőleg nem hasztalan. Divánom nyolcezer párverset tartalmaz. Lovagoltam, nyilazással foglalkoztam, amihez csak fogtam, mesterfokra fejlesztettem. 1229/[1813–1814]-ben öfelsége az idők ura akaratóból a paradicsomi Nihávand kormányzóságát kaptam jutalmul, annak összes javaival együtt” [fol. 255r.]. Attól kezdve minden erejével Nihávand felvirágoztatására törekedett: [fol. 255v.] „szép épületeket emeltem, egy citadellát, amit *Rūindiznak* (*Rūindiz* – ‘Rézeröd’) hívnak, az uralkodó erejéről lett elnevezve, a várostól fél *farszang* (*farsang*, vagy *farsax*)⁹ távolságra teret és ívánt emeltettem, amit öcsémről Humájún-pavilonnak neveztem el.”. Felsorolja édestestvéreit, majd hat fiát név szerint, s közli, hogy öt leánya is van. Saját verseivel zárja önéletrírását: qaszidák (*qasīda*)¹⁰, gazalok (*gazal*)¹¹, rubáik (*rubāʿī*)¹² következnek, valamint egy zárszó [fol. 255v.].

A néhány rövid részlet is érdekes és értékes információkkal szolgál. A huszonnégy éves szerző már hat fiú és öt leánygyermek apja. Ebben semmi meglepő nincs, Fath Ali sahnak azidáig már negyvennyolc fia született, összesen százötvennyolc feleség szült neki gyermekeket, akik közül mintegy ötvenhét fia és negyvenhat lánya élte túl, nem is beszélve majd’ háromszáz fiú- és majd’ háromszáz leányunokájáról.¹³ Mahmud anyja, a szépséges Marjam, Izrael leánya, összesen hat gyermekkel ajándékozta meg az uralkodót, a már ismert négy fiún kívül két leánytestvér is volt a sorban.

A fiúgyermek, vagyis a hercegek három-négyéves korukban elkerültek anyjuk mellől, s nevelésük ezután ’állami’ szinten folyt. Mahmud Mirza esetében is ez történt, ez magyarázhatja, miért nincs nyoma sem zsidó műveltségnek széleskörű képzettségében. A sah mind taníttatta fiait, sok herceg került e célból a nagyvezír, Mirza Muhammad Safi házába. Így történt ez Mahmud Mirzával és legidősebb öccsével, Humájún Mirzával is, a két testvér mintegy tizenkét évet töltött együtt a nagyvezír házában. – Ezzel szemben a négy évvel ifjabb öccs, Ahmad Ali Mirza, Fársz tartomány kormányzójának házában, Sirázban nevelkedett. – A nagyvezír a hercegek kiváló nevelőjének bizonyult. A hagyományos fizikai nevelésen túl, amelynek alapját a lovaglás, nyíllövés, bajvívás, vadászat, solymászat stb. képezte, a hercegek komoly és módszeres oktatásban vettek részt. Megtanultak írni, olvasni, megismerkedtek a klasszikus perzsa irodalommal, a költészet, a verselés alapvető technikáival, folyamatosan foglalkoztak Korán-olvasással és Korán-értelmezéssel. Egyesek a kalligráfia mesterei lettek, tanultak arabul, törökül, a természettudományok közül a matematika, az asztroláb tudománya, a csillagok vizsgálata, az orvoslás állt a főhelyen.

⁹ Hosszmérték, kb. 6,24 km.

¹⁰ Dicsvers, vagy óda; klasszikus versforma.

¹¹ Klasszikus versforma.

¹² Klasszikus négysoros vers.

¹³ Lásd többek között BROWNE 1964, 145.

A hercegnőkről nem szólnak itt részletek, de jobbára ők is tudtak írni-olvasni, némelyik híres volt szép írásáról. Jól verseltek, értettek a zenéhez, ismerték a klasszikus perzsa költészetet. Mahmud Mirza mindkét lánytestvére igen gondos nevelésben részesült. Egyikük fiatalon elhunyt, de a másik a hárem meghatározó egyénisége lett, mint arról szerzőnk másutt részletesen szól.¹⁴

Az említett hétszáz kötet könyv, ami a hercegek rendelkezésére állt a nagyvezír házában, hétszáz kiváló kéziratot takar, s ez igencsak komoly könyvtárat jelentett. – A kéziratos könyvek jótékony hatása látszik abban is, hogy Mahmud Mirza később pompás könyvtárat mondhatott magáénak, a klasszikus perzsa irodalom miniatűrakkal gazdagon díszített 16–17. századi kézirataival. E hajdani könyvtár egyes darabjai ma a párizsi Bibliothèque Nationale-t gazdagítják (lásd RICHARD 1995).

Mahmud Mirza tizenöt évesen 1229/1813–1814-ben lett Nihávand kormányzója Fath Ali sah akaratából. Az ifjú kormányzó a város felvirágoztatására törekedett, számos épületet emelt, parkokat, pavilonokat létesített, melyeket felséges apjáról vagy édestestvéiről nevezett el. De a kormányzóság nem tartott örökké: az uralkodó féltékenyen őrizte hatalmát tehetségesebb fiától, – legfőképpen a trónörökös Abbász Mirzától tartott, – és előszeretettel játszotta ki egymás ellen gyermekeit. Így 1236/1820–1821-ben a négy évvel ifjabb édestestvért, Ahmad Ali Mirzát a trónushoz szőlítették, és legfelsőbb parancsra kinevezték Nihávand kormányzójává, s mint láttuk, „öndicséretbe merült”. A két fivér kapcsolata ezzel egy életre megromlott. A legkisebb fiútestvért, Dzsahánsah Mirzát valójában Mahmud Mirza nevelte.

*

Fentiekben egy családi *tazkira*, a *Mahmud rózsáskertje* egyes részleteit elemeztem, azokat a részeket, melyek magát a szerzőt és az ő legközvetlenebb családtagjait jelenítik meg. Azt kívántam röviden érzékeltetni, hogy egy tehetséges és nagyműveltségű, bár ifjú perzsa herceg a 19. század elejéről milyen sokrétű, érdekes és másutt fel nem lelhető információkkal szolgál saját

¹⁴ Perzsa költőnők antológiája a *Nuql-i Majlis* vagyis *A társaság ékessége* című munkája, mely szintén a *Majma' i Mahmūd* című kéziratban található (lásd 6. jegyzet) [fols. 273v–281v.]. Ez 1241/1825–1826-ban készült. Huszonkilenc költőnőt mutat be négy fejezetben (*majlis*), köztük két édes leánytestvérét: *Sulṭān* [fol. 275v.]: a szűzi tisztaságú leány, Maryam szépséges gyümölcse, a szerző édes húga, „aki tizennyolc éves koráig irányításom alatt folytatta tanulmányait”, járatos a verselésben, a *šikasta* írásban, „tőlem tanulta az episztola stílusát, tőlem kért költői nevet, s az a *Sulṭān* lett.” Az uralkodó úgy kívánta, hogy Mahdī Qulī xān, a nagy qājār törzs beglerbégeinek jegyese legyen; mintegy ezer párverse van. – A másik leánytestvér: *Ziyā'* [fols. 277r–277v.], ő a felséges uralkodó udvarának legfőbb ékessége, a *Ziyā' al-Sulṭāna* ('a Birodalom megtiszteltje'), Maryam szülötte, a hárem rózsáskertjének legszebbik virága, kiváló az uralkodó szolgálatában, háztartásának legfőbb és páratlan intézője, a Xāqān szemefénye. Huriképű szolgálólányokat rendelt szolgálatára a pādišāh, kiváló nevelésben részesült; gyakorlott a Korán értelmezésében, a verselésben, mindenféle művészetekben, a hímezésben, festészetben. „Nékem édes testvérem ő, ... az én irányításommal folytatta tanulmányait, költői nevét az uralkodó adta”.

koráról a mai kutató számára. A *Mahmud rózsáskertje* és a hasonló irodalmi alkotások képezik azokat az alapvető forrásmunkákat, melyek segítségével megismerhető a korai Qádzsár-kor kultúrtörténetének egy igen jelentős szegmense, olyan részletekkel, melyek ismerete nélkül aligha képzelhető el a mai Irán megértése.

IRODALOM

- APOR 1971 = Apor, É.: *The Persian Manuscripts of the Vámbéry-Bequest*. [A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai. 62.] Budapest 1971.
- APOR 2005 = Apor É.: A perzsa tazkira és a kontinuitás. In: *Bolor-un gerel. Essays presented in honour of Kara György*. Ed. by Á. Birtalan. Budapest 2005 [sajtó alatt].
- BROWNE 1964 = Browne, E. G.: *A literary history of Persia*. 4. Cambridge 1964 [reprint].
- KELETI KÉZIRATOK 1916 = Keleti kéziratok és könyvek Vámbéry könyvtárából. *Akadémiai Értesítő* 323 (1916), 660–683.
- RICHARD 1995 = Richard, F.: *Les Cinq Poèmes de Nezâmi – Chef-d'œuvre persan du XVIIe siècle*. [Bibl. Nat. MS Suppl. persan 1029.] Arcueil 1995.
- RIEU 1879–1895 = Rieu, Ch.: *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*. London 1879–1895.